

MİLLİ MÜCADELEDE ERZURUM KONGRESİ VE KARARLARI

Yrd. Doç Dr. Mustafa BOSTANCI

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
mustafabostanci066@hotmail.com

ÖZET

Anadolu'da Milli Mücadele birliğinin kurulmasının ikinci adımı Erzurum Kongresi ile atılmıştır. Amasya Genelgesi'nden sonra İstanbul ve askerlikle ilişkisi kesilen Mustafa Kemal'e, başta Kâzım Karabekir olmak üzere Anadolu'daki komutan ve mülki amirlerin büyük bir çoğunluğu verdikleri desteği sürdürmüşlerdir. Amasya Genelgesi'nde yer aldığı gibi, Mustafa Kemal bu dönemde milli bir Kongre toplayarak, milli mücadele ile ilgili tüm faaliyetleri birleştirmeyi planlıyordu. Kâzım Karabekir ise milli bir Kongreden önce Doğu illeri için bölgesel bir Kongre toplanmasının faydalı olacağı görüşündeydi. Mustafa Kemal yerel bir Kongreye karşı olmasına rağmen, Kâzım Karabekir ve Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ısrarları karşısında bir Kongre toplanmasını ve Kongreye katılmayı kabul etmiştir. Kongre, 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılmış olmasına rağmen; 23 Temmuz'da bir okul salonunda 56 delege ile çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal'in davetli olarak katıldığı bu Kongreye asil üye olabilmesi için, Erzurum delegesi Cevat Dursunoğlu istifa ederek, kendi yerine Mustafa Kemal'in seçilmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal'in başkan seçildiği Kongre milli bir hâl almış, umumi değerlendirmeler yapılmış ve doğu illerinin durumu görüşülmüş, Milli Mücadelenin temelleri açısından önemli kararlar alınmıştır.

Bu makalede Milli Mücadele'nin belki de en önemli Kongresi olan Erzurum Kongresi'nin nasıl toplandığı, Kongrede alınan kararlar ve bu kararların sonuçları özellikle arşiv belgelerine göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir, Erzurum Kongresi, Milli Mücadele, Heyet-i Temsiliye.

IN THE ERZURUM CONGRESS NATIONAL STRUGGLE AND DECISIONS

ABSTRACT

The second step of creation of unity national struggle in Anatolia was done with Erzurum Congress. Civilian and military rulers in Anatolia, as especially Kazım Karabekir did so, mostly kept on supporting Mustafa Kemal. Being stated in Amasya Declaration, Mustafa Kemal was planning to establish a national congress and unite all activities and attempts related to national struggle. Kazım Karabekir was in view that it would be useful to organize a regional congress before a national

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203*
*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

one. Although Mustafa Kemal was opponent to organize a regional congress, he accepted to organize and join a regional congress under the strict insistence of Kazım Karabekir and the Community of Eastern Anatolia Defence of Law. The congress started its work with 56 delegates on 23rd July, although it previously planned as 10th July, in a school hall. Since Mustafa Kemal was invited and joined the congress as a reserve delegate and not a true delegate, Erzurum delegate Cevat Dursunoğlu resigned from his mission and instead of him Mustafa Kemal has been selected in his place. The congress, in which Mustafa Kemal was selected as president, dominated a national character rather than a regional one, in which general overviews were stated, situations of Eastern provinces were discussed and fundamental resolutions on the basis of struggle were decided on.

In this Article, how the Congress of Erzurum, which is the most important congress of the National Struggle, was convened, resolutions taken at the congress and results of these resolutions have been tried to be clarified and assessed specifically according to archive documents.

Keywords: Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir, Erzurum Congress, National Struggle, Committee of Representatives.

1.GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'da vatanın ve milletin geleceğini kurtarabilecek çareler aramış ve nihayet orada istediklerini yapacak koşulların oluşamayacağını anlayınca Samsun'a çıkışının ardından sergilediği önderlik, kongreler sürecinin yerellik/bölgesellikten ötede vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak yolda önemli bir aşama olmasını sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki Türk İstiklal Harbi bakımından milli hedeflere varmak için nihai zaferi sağlayan yolda Atatürk'ün bizzat katıldığı Erzurum Kongresi'nin çok özel bir anlam ve önemi vardır (Keleşyılmaz, 2003a:122).

Milli Mücadele, Anadolu ve Trakya'da farklı tarihlerde kurulan bölgesel teşkilatlarla başlamakla beraber, birlikten yoksun bu hareketleri bir araya getirmek yönünde Mustafa Kemal Paşa'nın rolü büyük olmuştur. Bu itibarla Milli Mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla farklı bir yön kazanmıştır. Mustafa Kemal, birlikten yoksun olan Milli Mücadele Hareketinin birleştirilmesi ve teşkilatlandırılması yönündeki en önemli adımını Erzurum Kongresi ile atacak ve Erzurum Kongresi'nin önemini belirtirken; *"Bu Kongre bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini gösterdi."* diyecektir. Lord Kinross ise *"Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in önderliğindeki hareket, şimdiye kadar ne Türkiye'de ne de başka bir doğu ülkesinde uygulanmamış biçimde, milletin bağrından çıkmış bir çoğunluk idaresi hareketi olacaktı"* sözü ile milli mücadelenin Türk Milletine dayandığına işaret etmektedir. Cevat Dursunoğlu ise *"23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi'nin açılış günü Kurtuluş Tarihimizin başlangıcıdır"* diyerek doğuda başlayacak milli hareketin bütün yurda örnek teşkil

edeceğini belirtmiştir.

2.KONGRE ÖNCESİ GELİŞMELER

Doğu illeri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir Kongre toplanacağı, Amasya Tamimi'nde belirtilmişti (Alptekin, 1978: 36). Doğu Anadolu'nun başkenti sayılan Erzurum koyu renkli, sert yüzlü bir şehirdi. Yaylanın İran ve Kafkas sınırlarına doğru kol attığı yerde kurulmuştu. Selçuklu Türkleri daha memlekete geldiklerinden beri burasını kendilerine kale yapmış ve şehri askerce sağlamlıkla uygarca inceliği kendinde birleştiren yapılarla süslemişlerdir. Erzurum hep müstahkem mevki olarak kalmış ve son yüzyıllar boyunca sürekli Rus istilalarına karşı Türk savunmasına tabya vazifesi görmüştü (Kinross, 1973: 275).

Ermeni tehlikesi ve Kürtçülük faaliyetlerinin önüne geçebilmek, Osmanlı topraklarının parçalanmasını önlemek için kurulan ve Merkezi İstanbul'da bulunan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti(Cemiyet Nizamnamesi ile Cemiyetin Erzurum Şubesinin Dahili ve Teşkilat Nizamnameleri için bkz. Ank. Ün. TİTE Arşivi, K29G71B71001 ve TİTE Arşivi, K29G72B72001, Beyanname için bkz. TİTE Arşivi, K31G82B82001)¹ Doğu Anadolu'da birçok ilde şube açmıştı. Bu teşkilatların, hedeflerine ulaşabilmeleri için birlikte çalışmalarını gerekiyordu. Bu düşünceyle harekete geçen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 29 Mayıs 1919'da toplanarak, "büyük ve önemli olan davanın" gerçekleşmesi için yedi vilayetin katılımıyla umumi bir Kongrenin toplanmasını kararlaştırmış(Selvi, 2002: 953) ve 30 Mayıs 1919 tarihinde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği bir telgrafla ortak bir Kongre yapmalarını teklif etmişti (Dayı, 2003:2).

Erzurumluların telgrafı geldiği zaman toplantı halinde olan Trabzonlular teklifi kabul ederek, Kongre için Erzurum'un her yönden müsait olduğunu, vatanın kurtarılması için tek vücut olunacağını, Erzurum şubesi heyetini "Heyet-i Müteşebbise" seçtiklerini bildirerek Kongrenin yerinin ve zamanını bildirilmesini istediler. Bu haberi alan Erzurum, durumu diğer vilayetlere duyurmuş; artık Türk ve Kürt'ün bir olduğunu, gelecekte emin olarak çalışacaklarını, temsilcilerin bir an önce Erzurum'a gönderilmesini istemiştir. Erzurum'un Kongre teklifini alan Doğu Vilayetleri de kısa süre içerisinde bu isteğe cevap vererek delegelerini seçip göndereceklerini bildirmişlerdir (Goloğlu, 1968: 52-54).

17-25 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Vilayet Kongresi'nde, umumi Kongre tarihi 10 Temmuz 1919 olarak belirlendi. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesinin hazırladığı oldukça

¹ TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, K: Kutu, G:Gömlek, B:Belge anlamında kullanılmıştır.

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203*
*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

önemli bir rapor da Kongreye sunuldu (Rapor için bkz. TİTE, K31G141B141-2001-4001). Bu raporda; içte ve dışta yapılan Ermeni propagandası ile Kürdistan özgürlüğü sorunları incelenmekte ve İstanbul'da Noradonkiyan adındaki Ermeni'nin başkanlığında toplanmış olan sözde ilmi bir cemiyetin iddiaları çürütülmekteydi (Kılıç, 1997: 84).

Bundan sonra Erzurum Umumi Kongresi hazırlıkları başladı. Mustafa Kemal Paşa XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya gönderdiği 25 Haziran tarihli telgrafta, Erzurum Kongresi'ne katılacak delegelerden Ankara yoluyla gelenlerin Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, Samsun yoluyla gelenlerin Mutasarrıf Hamit Bey ve Kolordu Komutanı Miralay Refet Bey'e müracaat ettirilmesini istemiştir (Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K345G2)².

Bu hazırlıklara XV. Kolordu ve III. Ordu Müfettişliği de katılarak gerekli tedbirler alındı. Mustafa Kemal Paşa 29 Haziran 1919'da Tokat'tan XV. Kolorduya gönderdiği şifrede, "*Vilayat-ı Şarkiye adına yapılacak Erzurum Kongresi azaları için hiçbir tesir ve müdahaleye hacet kalmaksızın ve sırf millî bir tarzda kendi aralarında yapılması pek kolay ve husûlü maksatta tamamıyla kâfidir*" denildikten sonra Hüdavendigâr, Edirne, Aydın, Karasi, Çanakkale gibi uzak yerlerde itimat ve emniyete mazhar zevat tarafından delalet olunmasına ihtiyaç bulunduğunu, bunların ikazının lüzumlu olduğunu bildirmiştir (ATASE Arşivi, İHK, K346G126). Mustafa Kemal Paşa bu telgrafıyla Erzurum Kongresi'nin yalnızca Doğu Anadolu'da değil bütün Anadolu'da tesirli olması gerektiğini ve desteklenmesini istiyordu.

3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, askeri erkân, Müdafai Hukuk Heyeti ve halk tarafından büyük ve coşkulu bir törenle karşılandı (Dayı, 2003:6). Erzurum Kongresi hazırlıkları Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesiyle daha da hızlanmış ve genişlemişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi kolay olmamıştı. Amasya'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 25 Haziran 1919 tarihli telgrafta, Karadeniz yolunun İngilizlere karşı tehlikeli addettirecek emarelerin bulunduğunu, kara yolunda da benzinsizliğin tesirli olduğunu bildirmiş ve dört otomobile yetecek kadar benzinin Erzincan'a gönderilmesini istemiştir. Kâzım Karabekir Paşa da cevaben 350 kilo benzinin Erzurum'dan Erzincan'a yola çıkarıldığını haber vermiştir (ATASE Arşivi, İHK, K346G4). Bu arada 5 Temmuz'da Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı padişah adına İstanbul'a çağırmış, 8 Temmuz'da da Meclis-i Vükela, Mustafa Kemal'in müfettişlik görevinden alınmasına dair karar almıştır (Dayı, 2003:7). Kendisinin İstanbul'a celbinde ısrar edilmesi durumunda istifa ederek Anadolu'da sine-i millette kalacağını

² İHK: İstiklal Harbi Koleksiyonu anlamında kullanılmıştır.

Havza'da iken bildiren Mustafa Kemal (TİTE Arşivi, K24G152B152001) ise, "sine-i millette bir ferd-i mücahit sıfatıyla daha serbest çalışabilmek için" 8 Temmuz 1919'da resmi görevi ile birlikte askerlik mesleğinden istifa etmişti (TİTE Arşivi, K18G80B80001; TİTE Arşivi, K28G137B137001; Dursunoğlu, 1963: 635).

Fakat bu ayrılış iki yönlü olarak gerçekleşmişti. Hükümet kendisini azlettiğini bildirirken, o da istifa ettim, demişti. Şimdi hükümet kendisinin azledildiğini tamimlerle bütün Anadolu'ya yayacaktı. Bu bakımdan öncelik kazanmak gereğini hissetmiş ve istifasını bir beyanname ile bütün memlekete duyurmuştur (Selek, 1999: 57).

Sadece Mustafa Kemal Paşa değil; Sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey de görevinden istifa etmiş, milli emellerin gerçekleşmesi için Erzurum'a geldiğini ve Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışacağını bildirmişti (ATASE Arşivi, İHK, K24G115). Bu zor günlerde Kazım Karabekir, 9 Temmuz günü ordusuyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olacağını açıkça ve resmen bildirmiştir. Kendisini tutuklayarak İstanbul'a gönderebilecek olan ve İstanbul ile ilişkileri görece iyi olan Karabekir'in kendisine bağlılık bildirimi çok önemliydi. Bu durum, onun liderlik iddiasında olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini kabul ettiğini açıkça göstermektedir (Çiftçi, 2012: 377).

Askerlikten ayrılışının ardından Mustafa Kemal Paşa, durumu Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Başkanı Süleyman Necati Bey'e bildirmiştir. Durumu öğrenen Necati Bey "*Millet de sizi layık olduğunuz mevkiye is'ad etmekte gecikmeyecektir*" diyerek duygularını dile getirmiştir. Ardından Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi idare heyeti bir araya gelerek durumu görüşmüşler (Gümüşalan, 2012: 128-129) ve anlamlı bir tavır sergileyerek, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyet-i Fa'alesi'nden Mustafa Kemal Paşa'ya başkanlığı ve Rauf Bey'e ikinci başkanlığı kabul etmelerine dair bir tezkere göndermişlerdir. Bu tezkerede; vatani parçalanmaktan, milletin hukukunu çiğnenmekten kurtarmak amacı ile açılan milli mücadeleye istifa ederek bir mücahit fert sıfatıyla katılmalarından umumi bir coşku ve saygı duyulduğu, bu fedakârlığı Erzurumluların minnet ve şükranla karşıladıkları dile getirilerek Erzurum Heyet-i Fa'ale Başkanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'nın, ikinci başkanlığı da Rauf Bey'in kabul buyurması bildiriliyordu (TİTE Arşivi, K31G226B226001). Mustafa Kemal, Heyet-i Faale'nin kendi başkanlığındaki ilk toplantısını 10 Temmuz 1919 günü gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Mustafa Kemal, dünyanın o günkü askeri ve siyasi durumunu en ince ayrıntısına kadar bir harita üzerinde izah ederken, kurtuluş için milli mücadeleden başka bir çare bulunmadığını, bunun da müdafaa-i hukuk cemiyetleri ile mümkün olacağını belirtmiştir (Avşar ve Duman, 2011: 301). Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki faaliyetleri İstanbul

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203*
*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

Hükümeti tarafından takip edilmekteydi. Bu konuda Dâhiliye Nezareti 19 Temmuz 1919'da Erzurum'dan, Mustafa Kemal Paşa'nın halen ne yapmakta olduğunu bildirilmesini istemiş, Erzurum Vilayeti de cevaben, kendisinin ikametgâhında bulunarak hususat-ı şahsiyesi ile meşgul olduğu ve hariçle nadiren görüşmede bulunduğunu bildirmiştir (TİTE Arşivi, K333G12B12001).

Kongrenin 10 Temmuz'da toplanması gerekiyordu; fakat delegelerin Erzurum'a vaktinde gelememeleri sebebiyle Kongrenin, Meşrutiyetin ilan günü olan 23 Temmuz'da yapılmasına karar verilerek bu durum ilan edilmiş, Kongrenin açılışına arzu eden memurlarla birlikte katılması hususunda Erzurum Vali Vekiline de davetiye gönderilmiştir (TİTE Arşivi, K21G61B610019).

Kongre hazırlıklarının sürdüğü bu günlerde üzerinde durulan en önemli meselelerden birisi de Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Kongreye girip girmemeleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kongreye Başkan seçilip seçilmemesi idi. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Kongreye girebilmesi için herhangi bir yerden mümessil seçilmeleri gerekiyordu ve kendileri de Erzurum temsilcisi olarak Kongreye katılmak istiyorlardı. Onların bu isteğini yerine getiren Erzurum azalarından Cevat ve Kâzım Beyler 20 Temmuz 1919'da istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e bırakmışlardı. İstifa eden Cevat Bey Hasan Kale'den, Kazım Bey de Tortum'dan aza seçilerek Kongreye girmeleri sağlanmıştır (Selvi, 2002: 954).

M. Kemal, Havza ve Amasya'da askerce direnişin temelini atmıştı; şimdi de Erzurum'da bunun siyasi karşılığını kuracaktı (Kinross, 1980: 283).

Bu arada Mondros Mütareke'si şartları gereğince Türk ordusuna ait silahları toplama ve işgal kuvvetlerinin kontrolündeki depolara sevk etme, ordunun terhis işini kontrol etme, Mütareke şartlarının yerine getirilip getirilmediğini denetleme, esasen bağımsız bir Ermenistan kurulması imkânlarını araştırmakla görevlendirilen Alfred Rawlinson bu amaçla çalışmalarını sürdürüyordu. Rawlinson 9 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede, Kongrenin toplanmamasının daha iyi olacağını ısrarla savunup bunun sakıncalarını tekrar ediyordu. Rawlinson'un bu küstahlığı karşısında hiddetlenen ve hayretler içinde kalan Mustafa Kemal Paşa; "*Kongrenin muhakkak toplanacağını, milletin buna karar verdiğini, ne İngiltere Hükümeti'nden ne Rawlinson'dan müsaade istenmediğini*" söylemiştir. Kongre fikrinden vazgeçilmezse buna kuvvet kullanarak engel olunacağı tehdidine karşılık olarak da; "*Türk milletinin mecburi ve zaruri olarak, kuvvete kuvvetle karşı koyarak milletin kararını yerine getireceğini, ne pahasına olursa olsun kongrenin toplanacağını*" kesin olarak belirtmiştir (Özdemir, 1997: 60–63).

3. KONGRENİN TOPLANMASI VE FAALİYETLERİ

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü açıldı. Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hoca Raif Efendi, Kongreyi açarken derneğin niçin ve nasıl kurulduğunu anlattı. Erzurum'dan 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 olmak üzere toplam 56 delegenin katıldığı Kongre, İkinci Meşrutiyetin eski takvime göre ilanının 11. yıldönümü olan 10 Temmuz'da açılacaktı, ancak bazı delegelerin gecikmesi üzerine Meşrutiyetin yeni takvime göre ilanı yıldönümünde açılabilirdi (Sarıhan, 1994: 1).

Milli birliğe doğru gidişin ilk büyük tezahürü bugün görülecekti. Kongre için tek katlı eski bir okul binası (Ermeni Sansaryan Mektebi ki bu bina sonradan yıkılmış ve yerine şimdiki Atatürk Yapı Usta Okulu binası yapılmıştır; Goloğlu, 1968: 77) hazırlanmıştı. Kolordu bandosu marşlar çalıyordu. Kongre saat on birde başlayacaktı. Delegeler okulun bahçesinde toplanıyordu. Hepsi de çok heyecanlı idiler. Kolay iş değildi. Dışarıdan içerden, her yanından düşmanlar ve tehlikelerle sarılmış bir yurdun evlatları, yok olmaktan kurtulma çabası içinde, dünyaya meydan okumaya, Türkün yok edilemeyecek bir millet olduğunu apaçık göstermeye, Türk Milli Mücadelesinin Milli Birlik temelini atmaya hazırlanıyorlardı (Goloğlu, 1968: 77).

Erzurum Kongresi'nin açıldığı gün Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile beraber Kongre binasına gelmiş; ancak Kâzım Karabekir Paşa, kendisi askeri bir şahsiyet olduğu için Kongreye katılmamıştır (Erat, 2002: 989). Saat on bire doğru bahçedeki tören başladı. Kurbanlar kesildi. Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi Arapça güzel bir dua ve amaca uygun bir hitabede bulundu (Goloğlu, 1968: 78). Açılışta üç defa da "*Padişahım çok yaşa*" duası tekrarlanmış, delegeler salona geçmiştir. Açılış gibi kapanış da dualarla olmuştur (Avşar ve Duman, 2011: 305).

Okulun salonu öğrenci sıraları ile doldurulmuştu. Ön tarafta da orta büyüklükte bir başkan kürsüsü ve iki yanında kâtiplerin oturacağı yerler vardı. Delegeler ve Mustafa Kemal Paşa öğrenci sıralarına oturdular. Tam saat on birde Kongre başladı. Kongreyi en yaşlı delege sıfatıyla Trabzonlu Eyübzade İzzet Efendi açacaktı. İzzet Efendi Erzurumlulara karşı bir dostluk gösterisinde bulunarak, Kongreyi açma şerefini Erzurumlu Hoca Raif Efendiye bıraktı. Hoca Raif Efendi kürsüye çıktı. Delegelerin yoklaması yapıldı (Goloğlu, 1968: 78).

Kongreye katılan delegelerin toplamı 56'dır³. Şimdiye kadar yayımlanmış delege listelerinde bu sayı genellikle 54 ya da 53 olarak

³ Erzurum Kongresine Katılan delegelerin isimleri ve temsil bölgeleri ile ilgili bkz. Goloğlu, 1968: 78-80; Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin biyografileriyle ilgili bkz. Çil, 2005.

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203*
*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

kaydedilmişse de bunun hatıraların yazılması sırasındaki unutkanlıklardan ileri geldiği sanılmaktadır. Bunu en iyi bilmesi gereken Erzurum Kongresi riyaset divanı kâtip üyesi Trabzon'un Vakfı Kebir delegesi öğretmen Abdullah Hasib Bey tarafından delege sayısı 56 olarak gösterilmiştir (Belen, 1983: 96).

Kongreye katılması gereken Diyarbakır ve Elazığ delegeleri ise Damat Ferit'e bağlı valilerin engellemeleri sebebiyle Kongreye katılamamışlardı (Dayı, 2003: 9).

Yoklama tamamlanınca geçici başkan Hoca Raif Efendi kısa bir açış konuşması yaptı. Bu konuşmasında, *"Hakkımızda düşünülen şey idam kararıdır. Oturtulmak istenilen yer de idam sehpasıdır"* dedi (Belen, 1983: 96) ve sözlerini Kongreyi yönetecek bir başkan seçilmesini isteyerek bitirdi. Bunun üzerine Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, delegelerin yeni bir araya geldiklerini, uygun bir başkanın bulunabilmesi için başkanlık divanı seçiminin ertesi güne bırakılmasını; böylece delegelerin birbirlerini tanımak imkânı bulacaklarını söyledi. Trabzon'un Merkez delegesi Servet Bey de ise illaki namzet göstermek mecburiyeti olmadığını, herkesin serbestçe istediğine oy verebileceğini, seçimlerin ertesi güne bırakılmasının lüzumsuz olduğunu belirtti. Sonunda seçimlerin ertelenmesini isteyenlerin direnme ve dayatmalarına rağmen; teklifleri reddedilerek başkanlık divanı seçimine geçildi. İlk olarak başkan seçimi yapıldı. M. Kemal Paşa'dan başka aday yoktu. Gizli oylamaya başvuruldu ve 56 delegenin 38 veya 48 oyuyla (Goloğlu, 1968: 81) Mustafa Kemal Paşa Kongre başkanlığına seçildi (TİTE Arşivi, K297G61B61001). İki başkan vekilliğinden birine Erzurumlu Hoca Raif Efendi, ötekine Trabzonlu İzzet Bey, kâtipliklere de Erzurum Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakfıkebir delegesi Abdullah Hasib Efendi getirildiler (Goloğlu, 1968: 81).

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik mesleğinden ve resmi görevinden ayrılmasını müteakip Kongre başkanlığı gibi sivil bir görev üstlenmesi, hukuki ve siyasi zemine verdiği önemin bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Zira böyle bir görev ve unvanın kabulü ile Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinde meşru bir zemin ortaya çıkmış; yapılacak mücadelenin hukuki zemininin ve siyasi şartlarının olgunlaştırılması mümkün hale gelmiştir (Avşar ve Duman, 2011: 302).

Başkanlığa seçilen Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı. Delegelere teşekkür ettikten sonra bir konuşma yaptı. Bu konuşma Nutukta şöyle anlatılmaktadır:

"Tarih ve hadisatın sevkiyle, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan müteheyyiç olmayacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemeyeceğine, işaret ettim. Mütareke ahkâmına muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203
M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, binaenaleyh, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak mahkûmu iflâs olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himaye hususunda, son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın, ruhu celâdeti olduğunu ifade ettim.

Kuvvei maneviyyenin takviyesine medar olmak üzere de bütün mazlum milletlerin maksadı millîlerine vâsıl olmak için içinde bulunduğumuz tarihteki faaliyetlerine dair mevcut bazı malûmatı hulâsa ettim. Ve mukadderata hâkim, bir irade-i milliyenin; ancak Anadolu'dan zuhur edebileceğini tasrih ettim ve irade-i milliyeye müstenit bir şûrayı millî tesisini ve kuvvetini irade-i milliyeden alacak bir hükümetin teşkilini, ilk hedefi mesai olarak gösterdim” (Nutuk, C. 1, 1970: 64–65).

Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenen Kongre gündemi, siyasi ve hukuki meşruiyet zemininin oluşturulması bakımından çok önemli bir maddeyi ihtiva etmektedir. Bu da Kongre başkanı ve divanının seçiminden sonra Padişaha, merkezi hükümete, mahalli hükümet birimlerine ve belediye başkanlıklarına telgraflar yazılması ve bunların müzakere edilmesi olarak belirlenmiştir. Bu telgraf metinlerinde zaten padişaha bağlılık açıkça ifade edilmektedir. Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklal Harbimiz adlı eserinde de yer alan Padişah'a çekilen telgraf metninin asıl nüshası Cevat Dursunoğlu'nun el yazısıyla ve içeriğinde, vatanın ve milletin içinde bulunduğu durumdan “mukaddes taht-ı hilafet ve saltanat-ı hümayunları etrafında” birleşilerek çıkılacağı, Kongre heyeti adına belirtilmektedir (Avşar ve Duman, 2011: 304–305).

Değişik konularda çalışmalarda bulunacak olan nizamname, matbuat, maliye ve belgeleri inceleme komisyonları seçildi. Nizamname Komisyonu beş kişilikti ve kendi aralarında görev paylaşımında başkanlığa Mustafa Kemal'i, kâtipliğe Zeki Bey'i seçtiler. Bu Komisyon sürekli çalışacak ve karara bağlayabildiği maddeleri genel kurula verecekti. Matbuat Komisyonu başkanlığına da Rauf Bey getirilmiştir. Erzurum Kongresinin ilk toplantı günü böylece tamamlanmış oldu.

Erzurum Kongresi, 24 Temmuz Perşembe günü öğleden sonra, ikinci toplantısını Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında yaptı. Kongrede alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere 15 kişilik bir program komisyonu seçildi.

Bu arada kayda değer bir hadise yaşandı: Kongre Başkanı seçilen Mustafa Kemal kürsüde idi ve üzerinde askerlik elbisesi, paşalık üniforması, padişah yaverliği kordonu vardı. Trabzon'un Giresun delegesi Mühendis İbrahim Hamdi Bey, Mustafa Kemal'e hitapla; bu giyimle Kongreye başkanlık etmesinin doğru olmadığını, bunun delegeleri etkilediğini söyledi ve bundan sonra sivil elbiseyle Kongreye gelmesini rica etti. Bu itirazdan

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203*
*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

sonra Mustafa Kemal elbisesini değiştirdi ve öteki toplantılara sivil elbiseyle geldi.

Durum böyle olunca şöyle bir soru sorulabilir: Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresine askerlik elbiseleriyle gelişinin sebebi neydi? Bu soruya net bir yanıt vermek çok güçtür. Fakat M. Kemal'in "*Halkın bir lideri sadece beslediği idealden dolayı sevdiğini düşünmek saçmadır. Aksine onu kudret ve kuvvetini açığa vuracak şekilde gösterişli bir kılıfta görmek ister*" demesi, askerlikten istifa ettiği zaman Rauf Bey'e "*Böyle buhranlı zamanlarda makam ve rütbenin halk üzerindeki tesiri büyüktür. Bunlarsız ne yapılabilir?*" (Goloğlu, 1968: 86) demiş olması onun bu konudaki düşüncesine işaret etmektedir. 25 Temmuz Cuma'ya rastladığı için Erzurum Kongresi toplantı yapmadı.

Bu günlerde 26 Temmuz'da, Amasya'daki 5. Tümen Komutan Vekili Arif Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafta, Amasya'da bulunan Bekir Sami Bey'in, Amerikan mandasını tavsiye ettiğini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa ise, "*devletin ve milletin tam bağımsızlığının savunulacağı*" cevabını verdi ve Erzurum Kongresinin böyle bir konuyu görüşmesini önledi (Belen, 1983: 103).

Kongre çalışmaları devam ederken Dâhiliye Nezareti tarafından Erzurum Vilayeti'ne, Hükümet kararlarını dinlemeyen Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin yakalanıp İstanbul'a gönderilmelerine dair, 29 Temmuz 1919 tarihli bir yazı gönderilmiş, Erzurum'dan bu yazıya cevaben, Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin Hükümetin kararına muhalif hareketleri hakkında şimdiye kadar kendilerince bir malumat ve ihbar olmadığı bildirilmiştir (TİTE Arşivi, K333G16B16001-1001). İstanbul Hükümeti ısrarını sürdürerek Mustafa Kemal ve Ruf Beylerin hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerini tekrar istemiştir. Bu yazıya verilen cevapta, "*yakın bir zamana kadar biri Dokuzuncu ve Üçüncü Ordu Müfettişliklerinde ve ondan evvel müteaddid kumandanlıklarda bulunmuş ve diğeri Balkan Muharebesinde Hamidiye Kruvazörü süvarisi olarak Bahriye Nezareti'ne kadar irtika eylemiş olan müşarüleyh Rauf Bey hidemat-ı mesbuka-i hasenelerinden dolayı milletin teveccühüne mazhar olmuş zevattan bulunup haklarında bir karar-ı kanuni tebliğ buyrulmasına ve ahiren bil'istifade şimdilik Erzurum'da ikâmeti ihtiyar eden müşarüleyhimanın marz-i aliye muğayir hal ve hareketleri gayr-i mahsus bulunmasına ve bundan evvel Ali İhsan ve Şevki Paşaların Dersaadet'e celpleri bir sebab-i makule müstenid olmayıp İtilâf mümessillerinin tekliflerine bil-icap mümaşat edilmemesinden inbias eylediği şayi olmasına ve hal ve maslahata nazaran kendilerinin mahfazan izamlarına kıyamın beynel ahali heyecanı ve vukuat-ı azime zuhurunu mucip olacağı muhakkak ve binaenaleyh imkanın gayr-i mevcut bulunduğu maruzdur*" (TİTE Arşivi, K333G12B12-001) denilerek bu emre karşı çıkmıştır.

Erzurum Kongresinde açığa çıkan bir gerçek de kimi Trabzonlu delegelerce verilen bir program taslağında yansıtılan sol içerikli uygulamaların büyük bir tepkiyle reddedilmiş olmasıdır. Taslak, ortak

işletmelerin işçilerinin kazançtan pay almaları, ordu ve jandarma yerine silahlı milis birlikleri kurulmasını içeriyordu. Bir de ileri ölçüde bölgesel özerklik konusu işleniyordu. Taslağa tepki çok sert ve yaygın oldu. Taslağı dile getiren Ömer Fevzi Bey'e "*Burada Bolşevik propagandası istemiyoruz, biz vatanı kurtarmak için bu kongrede toplanmış bulunuyoruz*" türünde sözler söylenmiştir (Ergil, 1981:127).

Kongre tutanaklarına bakıldığı zaman Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif olduklarını açıkça ortaya koyan zevata karşı son derece tahammüllü, görüşlerini bütün açıklığı ile ortaya koymalarına izin veren bir yönetim anlayışı sergilediğini; ancak kendi görüşlerini de yine açıkça ve net bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Kuşkusuz ki, sergilenen muhalefet milli mücadeleye inanç noktasında değil ancak izlenecek yolla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Zaten Kongre başkanlığı seçiminde 56 delegenin 48'i lehte oy vermiş olup, oy vermeyenlerin kimliği bilinmemektedir. Ancak muhalif olarak değerlendirilecek şahsiyetler de üç kişidir ve bunlar Ömer Fevzi (Eyüboğlu), İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen) ve Ali Naci (Duyduk) beylerdir. Her üçü de Paşa'nın Kongre Başkanlığı'na seçilmesine açıkça karşı çıkmışlardır (Avşar ve Duman, 2011: 306).

Erzurum Kongresi tartışmaları içinde ortaya çıkan başlıca konulara bakacak olursak:

Bu dava milli bir davadır; hiçbir ideolojik ve siyasi programla ilgisi yoktur, bütün toplumu kapsamaktadır. Birçok Kürt önderinin ve Müslüman olan diğer soy gruplarının Kongreye katılımı bu çerçevede sağlanmıştır. Milli bütünlük görüntüsünün korunmasına azami derecede gayret sarf edilmiş, Giresun temsilcisi Doktor Naci Bey'in bir siyasi fırka kurmak düşüncesi bu sebeple reddedilmiştir.

Milli mücadeleye bütün toplumu dâhil etmek amaçlanmış olduğundan mevcut düzeni değiştirmeye yönelik girişimlerden kaçınılmış, ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır. Halkın gözünde özellikle iki simgesel kurum önemlidir: Saltanat ve Hilafet. Siyasal rejim ve sosyal-kültürel yapının temeli olan bu kurumlar ayakta kaldığı müddetçe milli mücadeleciler meşru zeminde kalacaklardır. Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresini açış konuşmasını bitiren paragraf bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir: "*En son olarak niyazım şudur ki, Cenab-ı Vacubül Amal Hazretleri, Habib-i Ekrem'i hürmetine bu mübarek vatanın sahibi müdafî-i ve diyanet-i velileri Ahmediyenin İla'yevmi-l Kıyame Harisi Astakı olan Millet-i Necibemizi ve makam-ı saltanat ve Hilafet-i Kübra'yı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvafik buyursun.*" (Ergil, 1981: 128).

Mustafa Kemal Paşa, bu son cümlesi ile aslında kendisi ve yakın çalışma arkadaşları hakkında çıkarılmak istenebilecek her türlü söylentinin önüne geçmek istemiş; dine olan bağlılık ve hürmetini ifade ettiği gibi, vatan

M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(2015) 184-203
M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 4(2015) 184-203

ve millet yolunda uğraşlarında saltanat makamı ve hilafete bağlılığını da vurgulamaktan geri durmamıştır (Avşar ve Duman, 2011: 310).

Ağustos'un yedinci günü Kongre toplantısını kapatırken Mustafa Kemal Kongre üyelerine seslenerek; *"önemli kararlar alındığını ve bütün dünyaya ulusumuzun varlık ve birliğinin gösterildiğini"* söyledikten sonra *"tarih bu Kongremizi çok az görülebilen büyük bir eser olarak yazacaktır"* diyerek Kongrenin önemini veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Erzurum Kongresi, tüzük gereğince Kongrenin son günü olan 7 Ağustos'ta Kongre Genel Kurulu'nca bir Heyet-i Temsiliye seçmişti (İlyas, 2013: 20). Erzurum Valiliği katına sunulan 24 Ağustos 1919 günlü bildiriye heyet üyelerinin adları ve kimlikleri şöyle gösterilmiştir:

Mustafa Kemal	Eski Üçüncü Ordu Müfettişi, Askerlikten Çekilmiş
Rauf Bey	Eski Bahriye Nazırı
Raif Efendi	Eski Erzurum Milletvekili
İzzet Bey	Eski Trabzon Milletvekili
Servet Bey	Eski Trabzon Milletvekili
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincan'da Nakşî Şeyhi
Bekir Sami Bey	Eski Beyrut Valisi
Sadullah Efendi	Eski Bitlis Milletvekili
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Reisi

Mustafa Kemal Büyük Nutkunda buna şunu ekliyor:

"Bu seçilenler hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Bey'ler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresine katılmışlar ve ondan sonra biri Erzurum'a diğeri Erzincan'a dönmüşlerdir. Raif Bey ve Sivas Kongresinde heyete katılan Bekir Sami Bey, İstanbul Meclis-i Mebusan'ına gidinceye kadar çalışmışlardır." (Nutuk, 1970: 67-68).

4.KONGRE KARARLARI⁴

Erzurum'da yapılan Doğu Vilayetleri Kongresi 7 Ağustosa kadar 14 gün sürdü ve aynı gün bir Beyanname (ATASE Arşivi, İHK, K24G105, TİTE Arşivi, K29G73B73-1001) ve Nizamname⁵ yayımlandı. 7 Ağustos tarihini taşıyan Beyanname'de şöyle deniyordu:

Mondros Mütarekesinin yapımından sonraki günlerde gittikçe artan anlaşmayı bozucu hareketler ve İzmir, Adana, Antalya bölgeleri gibi

⁴ Kongre kararları için bkz. TİTE Arşivi, K322G38B38001vd.

⁵ Nizamname için bkz. Kırzioğlu, 1993: 246-250.

memleketimizin en önemli parçalarının işgali ve Aydın İlinde yapılan dayanılmaz Yunan kötülükleri, Ermenilerin Kafkasya'da sınırlarımıza kadar dayanan öldürme ve İslam'ı yok etme siyaseti ile istila hazırlıkları, Karadeniz kıyılarında Pontus Devleti Hayalini gerçekleştirme hayali ile hazırlıklar yapılması ve sadece bu amaçla Rusya kıyılarından akın akın göçmen adı altında yabancı Rumların bu meyanda silahlı eşkıya çetelerinin getirilmesi karşısında; kutsal vatanın parçalanma ve yok olma tehlikesini gören milletimiz, milli idareye dayanmayan hiçbir hükümetin bu acılar ve kötülüklere çare olamayacağına, korkunç örnekleriyle, kanaat getirmiş ve birçok etkiler altında belki de daha acıklı ve dayanılmaz kararlara boyun eğeceğinden kuşkuya düşmüş bulunmaktadır. Bundan ötürü, kendini son derece yakın ve haince tehlikeler karşısında gören Doğu İllerinin kutsal varlıklarını korumak amacıyla, milli vicdandan doğmuş derneklerin katılmasıyla yapılan Erzurum Kongresi, 1919 yılının 7 Ağustosunda, çalışmalarına son vererek aşağıdaki kararları aldı.

1- Trabzon ili ve Samsun Sancağı ile Doğu Anadolu illeri Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Sivas ve bu bölgedeki bağımsız livalar; hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Mutlulukta ve felakette ortaklığı kabul eder ve aynı amacı hedef edinirler. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirine karşı fedakârlık duygusu ile doludurlar, soysal ve sosyal durumlarına saygılı öz kardeşirler.

2- Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması, saltanat ve hilafet makamlarının korunması için milli kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve milli iradeyi egemen kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik teşkili amacına yönelme sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak surette, Hıristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4- Hükümetin buraları bırakmak veya buralarla ilişkisini kesmek zorunda kalması ihtimaline karşı saltanat ve hilafete bağlılığı ve milli hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.

5- Vatanımızda, öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin, kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına tamamıyla uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması esasen dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan bu esas Kongremizin genel kanısıyla da sağlamlaştırılmıştır.

6- İtilaf Devletlerinden; Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgenin gerisinde olduğu gibi, Doğu Anadolu İllerinde, büyük çoğunluğu İslam olan ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203
M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

ayrılması imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçerek, varlığımızı ve tarihi, ırki, dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.

7- Milletimiz “insani ve asri” amaçları yüceltir. Fen, sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyaçlı durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmadan herhangi bir devletin fenne, sanayi ve ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılırsınız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına böyle insancıl ve adaletli kuralları taşıyan bir barışın tez elden kararlaştırılması en büyük milli arzumuzdur.

8- Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bu tarihi çağda İstanbul Hükümetinin de Milli İradeye boyun eğmesi zorunludur. Çünkü milli iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların dışta da itibar olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadarki olaylar ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bundan ötürü milletin içinde bulunduğu korkulu durumdan ve kuşkudan kurtulma çarelerine başvurmasına hacet kalmadan hükümetimizin hemen milli meclisi toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları milli meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur.

9- Vatanımızın karşılaştığı üzücü olaylar ve aynı amaçla milli vicdandan doğan derneklerin anlaşma ve birleşmeleriyle meydana gelen kitle Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adında bir topluluk haline getirilmiştir. Cemiyet her türlü partililik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğin tabii üyesidir.

10- Kongre tarafından seçilen bir Heyet-i Temsiliye kabul edilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar olan milli kuruluşlar birleştirilmiş ve sağlaştırılmıştır.

Erzurum Kongresinin Anadolu’da gerekli etkiyi yapabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için Kongrede alınan kararların basılarak her tarafa gönderilmesi gerekiyordu. Bu amaçla beyanname 15. Kolordu mıntikasındaki bütün matbaalarca binlerce nüsha bastırılarak çoğaltıldı. Fakat İstanbul Hükümeti, her bölgeye dağıtılan bu beyannameleri toplamış ve dağıtılmasını engellemiştir (ATASE Arşivi, İHK, K346G165). Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği 23 Ağustos tarihli telgrafla beyannamenin yeniden bastırılarak neşrini ve Anadolu’nun her tarafına mümkünse Adana ve Antalya havalisine kadar dağıtılmasının teminini istemiştir (ATASE Arşivi, İHK, K346G176).

Erzurum Kongresi Beyannamesi, metnin içeriğine iyi bakılacak olursa kendisinden sonraki Sivas Kongresi Beyannamesi'nin ruhunu oluşturur. Misak-ı Milli metninin temeli, eksenini de yine odur. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Erzurum'da attıkları her adım, sonrasında bütün Türkiye için atılacak adımlarda bir umut ve güzel bir müjde olmuştur (Keleşyılmaz, 2012b: 18). Alınan bu kararlardan da anlaşılacağı üzere Erzurum Kongresi bölgesel nitelikte olmasına rağmen bütün Osmanlı topraklarını kapsayan önemli kararlar almıştır.

Kâzım Karabekir Paşa'ya göre, Erzurum Kongresi Doğu Anadolu vilayetleri halkının vatan ve millet hakkındaki kararlarını tespit etmiştir (ATASE Arşivi, İHK, K346G151).

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasıyla teşkilatın İstanbul ile bir alakası kalmamış, yeni cemiyet Kongre kararları gereğince genişleyerek kazalara kadar şubelerini açmıştır. Böylece özellikle Doğu Anadolu'da bir birlik teşkil edilmiş, hareket tek merkezden idare edilmeye başlanmıştır. Bu idarenin merkezini Hey'et-i Temsiliye teşkil ediyor ve başında Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Böylece Milli Mücadelenin ilk idare çekirdeği Erzurum Kongresinde oluşturulmuştur. Erzurum Kongre'sinde alınan kararlar bundan sonraki üç sene zarfında bütün memleketi içine alan mücadele ve siyasi hareket devrinde ve hatta Lozan görüşmelerinde izlenen politikanın temelini teşkil eder. Erzurum Kongresi, kendisinden sonraki bütün mücadele safhalarının öncüsü olmuştur.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar tatbik imkânı bulmuş ve böylece Sivas Kongresi'nin sona ermesine kadar Anadolu'da idarenin sağlanması temin edilmiş, bu süre içerisinde baş gösteren ve yeni yeni teşkilatlanılan Anadolu Hareketi'ni sekteye uğratabilecek hareketlere karşı kongre kararları esas alınarak hareket edilmiştir. Mesela, Ağustos ayı başlarında nizamname ve beyannamesini ülke çapında dağıtan Karakol Cemiyeti'nin çalışmalarına karşı tedbir olarak Erzurum Kongresi kararları ve beyannamesi ile Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi daha çok bastırılarak bütün vatandaşlara dağıtılmış, sivil ve asker kesiminden Erzurum Kongresi doğrultusunda verilen emir ve talimatlardan başka hiçbir emir, talimat ve faaliyeti dikkate almamaları istenmiştir.

Erzurum Kongresi'nin en önemli özelliklerinden birisi de, milli iradeyi her şeye hâkim ve üstün kılmasıdır. Buna göre, memlekete irade-i milliye hâkim olacak, Kuva-yı Milliye de bu iradeye tabi olacaktı. Kongrenin siyasi partililiği reddetmesi ve kendisini bütün partilerin üstünde görmesi, milli birliğin temini konusunda atılmış önemli bir adımdı. Mustafa Kemal Paşa, Kongre ile ilgili duygularını kongrenin son bulunduğu akşam şöyle dile getiriyordu: *“Erzurum'da ve Kongrede gördüğüm samimiyet mertlik ve fedakârlık azim ve iman beni doğrusu çok cesaretlendirdi. Memleketi kurtarmak yolundaki cesaretimi arttırdı.”* (Selvi, 2002: 955-956).

*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi 4(2015) 184-203*
*M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences
4(2015) 184-203*

Erzurumluların Mustafa Kemal Paşa'ya olan itimatları ve bağlılıkları Kongreden sonra da devam etmiş ve yine anlamlı bir tavır sergileyerek kendisini Erzurum hemşehriliğine davet etmişler (TİTE Arşivi, K31G225B225-1001), Mustafa Kemal Paşa da teklif olunan Erzurum hemşehriliğini kabul etmiştir (TİTE Arşivi, K31G225B225-3001).

Kongrede alınan kararlarda bazı önemli noktalar ortaya çıkmaktadır:

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde birleştirilen iller etnik bölünmelere karşı korunacaktı. Büyük çoğunluğu Müslüman olan halk milli mücadelenin hareket noktası oldu. “Buradaki millilik ölçütü Türk olmak değil Müslüman olmaktır. Buna bir tür kültürel milliyetçilik de denilebilir.”

“Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı” sözleri ile kurtuluşun bölgesel olmaktan çok ülke çapında olduğu vurgulanıyordu. Sınırlar belirlenirken, Mondros Mütarekesi imzalandığındaki sınırlar ile Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler esas alınmakta ve Misak-ı Milli'nin ön hazırlığı yapılmaktadır.

Kongre kararları gereği Osmanlı hükümetinden bağımsız, milli mücadeleyi yürütecek bir kurul ortaya çıkmaktadır. Bu kurulun başkanı olacak olan Mustafa Kemal, artık rütbesi ve görevi alınmış eski bir Devlet görevlisi değil; milli sorumluluğu tescil edilmiş ve seçimle meşruluk kazanmış bir görevi üslenmiş önder durumuna gelmektedir (Ergil, 1981: 132–133).

Mustafa Kemal'in önderliğinde hareket “Jön Türklerinki” gibi yukarıdan inen ve iktidarın birkaç kişinin elinde toplanmasıyla sonuçlanan, sırf askeri bir hareket olmayacaktı. Aksine şimdiye kadar ne Türkiye’de ne de başka bir doğu ülkesinde uygulanmamış biçimde, milletin bağrından çıkmış bir çoğunluk idaresi hareketi olacaktı. Türkiye’nin, Türk halkının bütünü tarafından seçilmiş ve tutulmuş bir rejimi, kuvvetini halk çoğunluğunun dilek ve kararlarından alan bir hükümet olmalıydı. Yöneticilik yerinde kimse, kendi adına değil; herkesin adına hareket etmeliydi. Mustafa Kemal’in Erzurum’dan sonra durmadan tekrar edeceği mesaj işte buydu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılı unsurlarıyla bir arada yaşamış, Batı demokrasisi prensiplerini incelemiş ve demokrasinin, Türkiye’nin bugünkü dünya içerisinde varlığını sürdürebilmesi için gereken tek siyasal temel olduğunu anlamış bir insanın mesajı idi.

Kongre sırasında kendisine, “*Yoksa Cumhuriyete doğru mu gidiyoruz?*” diye soran bir arkadaşına: “*Hala şüpheli mi var?*” diye cevap verdi. Ama bu henüz gizli tutulacaktı. Bu dönemde, girilen hareketin padişahlığa, ya da halifelığe karşı olmadığını belirtmeye dikkat ediyordu. Sadece bunların arkasındaki yabancı tehdidine yöneliyordu. Öte yandan, hareketinin kanun çerçevesi dışına çıkmadığını belirtmeye de önem veriyor,

yapılan işlerin yürürlükteki Osmanlı kurallarına uygun olarak, taşradaki valiliklerce resmen kayıt ve tescil edilmesini sağlıyordu (Kinross, 1980: 283–284).

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ülkeyi kurtaracağına inanan pek az kişi vardı. Ama İngilizler Milli Mücadele hareketine gerçekçi bakıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 1 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda, Türkiye ile genel bir barış antlaşmasının imzalanmasında geç kalındığı için siyasal alanda etkili olan pek çok kişinin milli direniş konusunda birleştiklerini ve bunların, Türkiye'nin işgal edilmemiş bölgelerini savunmak arzusunda olduklarını bildirdi. Büyük bir öngörüyle Amiral sözlerine şunları ekliyordu:

"Milliyetçiler, ya illerde gerçekleştirdikleri gibi, İstanbul'a karşı kesin üstünlük sağlayacaklar, ya da herhangi bir ilin merkezinde açıkça Damat Ferit'e karşı bir hükümet kuracaklar." (Ergil, 1981: 134).

İtilaf Devletleri Anadolu'da başlayan milli harekete karşı bir taraftan hükümete baskı yaparak düşmanca tedbirler aldırıyorlar diğer taraftan İngiliz binbaşısı Noel aracılığıyla Kürtleri ayaklandırıp milli hareketi onlara karşı ezdirmek istiyorlardı. Bu son girişim, Mustafa Kemal'in Kürt önderleriyle kurduğu doğrudan iletişimle önlendi.

Kongreden sonra Erzurum'da kalanlar tarafından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, yurdun her tarafında tanındık kimselere özel mektuplar yazıldı (Selek, 1976: 276).

Mustafa Kemal, Malatya dolaylarında yaşayan Kürt ileri gelenlerinden Hacı Kaya ve Şehzade Mustafa ağalara gönderdiği telyazıda, Padişah ve millete ihanet edenlerin yalanlarına kanarak, Kürt "kardeşlerimizden birçoğunun" Padişah askeri tarafından öldürülmesi gibi feci bir sonuç yaratacağını belirtti. Şunları da söylemeyi ihmal etmedi:

"Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün birbirinden ayrılmaz iki kardeş olarak yaşamakta devam edeceğini ve Hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde iç ve dış düşmanlara karşı demirden bir kale gibi kalacağı kuşkusuzdur..."

Bu tür telyazıları (1919 Ağustosunda) Bitlisli Şeyh Abdülbaki Efendi'ye, Derşevli Ömer Ağa'ya, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'e, Norşinli Şeyh Ziyaettin Efendi'ye, Garzan dolaylarındaki aşiret reislerinden Cemil Çeto Bey'e de son derece saygılı bir dille bezeyerek göndermiştir. Bu yazılarda işlenen iki konu, hilafet ve saltanat konularına bağlılık ve bunların korunması ile Ermeni tehlikesine karşı ortak hareket etme gereğidir.

Aynı topraklar için Türklerle birlikte son yıllarda Ermenilere karşı ölüm-kalım savaşı vermiş olan Kürtler, şimdi yaşadıkları yerleri yitirme tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Türklerle kader birliği yapmaları gereği, onları karşıt güçlerin tahriklerine kapılmaktan büyük ölçüde uzak tutmuştur.

Bu sonucun alınmasında Kürt önderlerinin soğukkanlılığı kadar ordunun tek düzenli ve en güçlü birliğinin (Kâzım Karabekir'in XV. Kolordusu) doğuda bulunmasının da etkisi olduğu düşünülebilir. Bu birlik aynı zamanda her iki kesim için de Ermenilere karşı bir güvence idi (Ergil, 1981: 136).

5.SONUÇ

Türkiye'nin parçalanmasına ve istilasına karşı direnmenin ilk örneklerinden olan Erzurum'da toplanan kongrenin anlamı, Doğu illerinin Türk siyasi varlığı olarak muhafaza edilmesidir.

Erzurum Kongresi, oluşturduğu yeni yapıyla Doğu Anadolu'daki direniş örgütlerini birleştirerek burada tek bir cemiyet ve tek bir heyetin faaliyet göstermesini temin etmiştir. Kongre, gerek toplanış şekli kuruluşu bakımından mahalli karakterli olmakla beraber ilân ettiği prensipler tamamen umumi ve milli mahiyettedir ve özellikle örgütlenme yöntemiyle vatanın bütününe örnek teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle Erzurum Kongresi teşkilat açısından mahalli, getirdiği siyasi esaslar ve ortaya çıkardığı neticeler itibarıyla milli karakterlidir. Bunda Mustafa Kemal'in kongreye başkan seçilmesi etkili olmuştur.

Amasya Genelgesi ile başlayan milli mücadele hareketi Erzurum Kongresi ile teşkilatlanmaya başlamıştır. İstanbul Hükümeti'nin vatani koruma ve istiklâlde elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacağı hususu açıkça dile getirilmiş ve milli meclisin derhal toplanması istenmiştir. Ayrıca ilk defa milli sınırlardan söz edilerek, Türkiye'nin yeni sınırları Misak-ı Milli'den önce tespit ve ilan edilerek Misak-ı Milli'ye ışık tutulmuş, milli bağımsızlık prensibinin esas alındığı ortaya konmuş, yeni Türk Devletinin temelleri atılmıştır.

Erzurum Kongresi'nde yalnızca iç politikayı ilgilendiren ilkeler değil, bazı dış politika ilkeleri de belirlenerek ilân edilmiştir. Bu da Erzurum Kongresi'nin bir yasama organı gibi hareket ettiğini göstermektedir. Temsil Heyeti ise onun yürütme organı şeklini almıştır.

Erzurum Kongresi, Türk milletinin kendi geleceğinin kendisi tarafından tayin edilmesi zaruretini ortaya koymuş ve bu uğurda gerekli her türlü tedbiri almakta serbest olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Manda ve himaye reddedilerek milli egemenliğin koşulsuz olarak gerçekleştirilmesine de ilk defa Erzurum Kongresi'nde karar verilmiştir.

Erzurum Kongresi, aldığı bütün vatani ilgilendiren cesur kararlar ve meydana getirdiği neticeler itibarıyla amacına ulaşmıştır. Amasya Genelgesi'ndeki esaslar burada da yerini aldığı gibi, bu esaslar kendinden sonraki Sivas Kongresi'nce de aynen kabul edilmiştir. Böylece vatani bir bütün halinde kurtarma teşkilatının en önemli adımı atılmış, İstanbul

Hükümeti'nin teslimiyetçiliğine karşı çıkılarak hedefe biraz daha yaklaşılmıştır.

Kongre'nin önemini Mustafa Kemal Paşa kapanış konuşmasında; *"Tarih şüphesiz bu Kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir."* cümlesiyle ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K24G105.
Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K24G115.
Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K345G2.
Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K346G126.
Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K346G165.
Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K346G176.
Gn. Kur. ATASE Arşivi, İHK, K346G4.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K18G80B80001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K21G61B61001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K24G152B152001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K28G137B137001
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K297G61B61001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K29G71B71001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K29G72B72001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K29G73B73-1001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K31G226B226001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K31G82B82001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K322G38B38001vd.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K333G12B12001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K333G12B12-001.
Ank. Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K333G16B16001-1001.

Araştırma Eserleri

- Alptekin, C.(1978). Erzurum Kongresi, *Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, 35-49.
Avşar, B. Z. ve Duman B.(Bahar 2011). Erzurum Kongresi Açış Konuşması Işığında Milli Mücadele Süreci ve Atatürk'ün Siyasal İletişim Anlayışı, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.32, 295-316.
Baykal, B. S.(1969). *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara.
Belen, F.(1983). *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi.

M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(2015) 184-203
M. Bostancı / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 4(2015) 184-203

- Çiftçi, A.(Güz 2012). Milli Mücadelede Liderlik Sorunu ve Kazım Karabekir, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 50, 367-388.
- Çil, Y.(2005). *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri*, AAM, Ankara.
- Dayı, S. E.(Temmuz 2003). Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Dergisi*, C.3, S.4, Temmuz, Erzurum, 1-17.
- Erat, M.(2002). Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa, *Türkler*, C.15, Ankara, 986-999.
- Ergil, D.(1981). *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara.
- Goloğlu, M.(1968). *Erzurum Kongresi*, Ankara.
- Gümüşalan, N.(2012). Milli Mücadele Dönemi ve Sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın Seçim Yolu İle Almış Olduğu Görevler, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi / KSU Journal of Social Sciences*, 9 (2), 123-146.
- İlyas, A.(2013). Heyet-i Temsiliye'nin Siyasal Yapılanması, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9, 17-35.
- Keleşyılmaz, V.(2003a). Belgelerle Anadolu Kongreleri Öncesi Bir Kesit, 27-29 Mayıs 2002 Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 113-122.
- Keleşyılmaz, V.(2012b). Erzurum Kongresi, *Milli Mücadele Başlarken Kongreler Dönemi Sempozyumu, 19 Mayıs 2012*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 13-18.
- Kılıç, S.(1997). Mustafa Kemal(Atatürk) ve Erzurum Kongresi, *Atatürk Dergisi*, C.2, S.1, 77-97.
- Kırzioğlu, M. F.(1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C.I, Ankara.
- Kinross, L.(1980). *Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Çev. Ayhan Tezel, İstanbul.
- Nutuk*, C. I, 1919–1920(1970). Milli Eğitim Basımevi, Onuncu Basılış, İstanbul.
- Özdemir, Y.(1997). İngiliz Yarbayı Rawlinson-Mustafa Kemal Görüşmeleri, *Atatürk Dergisi*, C..2, S.1, 59-70.
- Sarıhan, Z.(1994). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Ankara.
- Selek, S.(Temmuz 1999). *Milli Mücadele,(Erzurum'da Gergin Günler)*, Cumhuriyet Gazetesinin Okurlarına Armağanı.
- (1976). *Anadolu İhtilâli*, 6. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- SELVİ, H.(2002). Milli Mücadelede Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi, *Türkler*, C. 15, Ankara, 949-965.